

Sociální změny, které naše společnost zažila v minulých dvaceti letech, způsob řízení, jehož potřeby si začínáme v posledních letech intenzivně uvědomovat, nastávající změny ve státním hospodaření a další podobné důvody vedou k stále rostoucím požadavkům rozvoje empirických výzkumů.

V této situaci se pochopitelně rozhlížíme také po zkušenostech již nabytých. Protože vlastní empirická sociologie se zrodila v USA a protože její problémy a vývojové tendence jsou reprezentativní pro současnou empirickou sociologii, věnoval jsem tyto poznámky empirické sociologii americké.

*

Vývoj sociologie v USA se uskutečnil ve třech dosti odlišných obdobích:

1. Období, které můžeme chronologicky vymezit koncem 19. století a rokem 1918.
2. Období mezi dvěma světovými válkami.
3. Období od skončení druhé světové války do současnosti.

1. Období od konce 19. století do roku 1918

První období vývoje americké sociologie ponecháváme v této stati stranou našeho zájmu. Je to doba, v níž se v americké sociologii uplatují dvě hlavní linie.

1. Převažuje vliv evropské sociologie s jejím spekulativním a oficiálně školským rázem a s důrazem na vytváření obecných sociálních teorií. Nejeden z amerických sociologů studoval tehdy v Evropě a tento vliv byl proto často bezprostřední.

2. Pro vývoj americké společnosti byly charakteristické výrazné sociální změny.

Spojené státy se svou dříve nevídanou industrializací a urbanizací, s tím, že byly po desetiletí útočištěm uprchlíků z celého světa, se svými problémy asimilace a

adaptace, s výraznými změnami ve způsobu života a se změnami standardů chování, morálních hodnot apod. byly výjimečnou laboratoří pro studium sociální změny. Tyto podmínky spojené s tradiční americkou „praktičností“ vedly ke snaze aplikovat co nejrychleji a neefektivněji poznatky o sociální skutečnosti v praxi. Tato snaha se stává pro americkou sociologii typickou, zejména v pozdějších stadiích jejího vývoje.

Další vývoj americké sociologie šel směrem posilování a narůstání zmíněných empirických tendencí a oslabování snah o vytvoření obecné sociální teorie. Přicházíme tak k období vlastního ustavení a rozvoje empirické sociologie.

2. Období ustavení, rozvoje a převládnutí empirické sociologie časově spadající do let mezi dvěma světovými válkami

Všichni autoři, kteří uvažují o vývoji americké sociologie, pokládají léta mezi dvěma světovými válkami za zřejmý obrat oproti předválečným způsobům pěstování sociologie. Obvykle uvádějí příčiny, kterými tento obrat vysvětlují. Zmíním se o nejzávažnějších:

a) *Vnitřní sociálně ekonomické změny.* První světová válka přinesla Americe konjunkturu a s ní rychlý rozvoj mechanizace průmyslu, a další urbanizaci. Zvláště charakteristický byl růst velkoměst, např. Chicaga. Vznikala určitá potřeba zachytit nějak tyto změny, které měly řadu sociálních důsledků. V sociologii se to odráží snahou zachytit tyto změny novými způsoby. Výzkumným prostředím pro sociologa se proto stávají ulice velkoměsta, domy, pracoviště, místa, kde lidé tráví volný čas, policejní stanice, věznice, redakce časopisů atd.

b) *Celosvětové sociální změny.* Válka odhalila krizi stávajícího sociálního i ekonomického systému a v důsledku toho i krizi hodnot. Ukázala iluzornost představ o pokojném evolučním pokroku spo-

lečnosti. Kromě toho Velká říjnová socialistická revoluce zkomplikovala tyto představy tím, že vytvořila druhé centrum společenských změn, a to změn jiného charakteru. Ukázalo se, že západní civilizace nemusí nutně být jedinou možnou nositelkou pokroku. V sociologii se to odráží tak, že dochází ke značné diskreditaci obecných teorií sociální evoluce, které se ukazují jako spekulativní, a zvedá se vlna odporu proti jakýmkoli obecným teoriím o vývoji společnosti. Hlavní tendenci, která převládá a určuje vývoj americké sociologie, se stává snaha zkoumat empiricky dosažitelné a verifikovatelné sociální jevy. Pozornost se proto obrací k menším sociálním celkům, ke skupinám, lokalitám atd.

c) *Technické požadavky empirického výzkumu.* Tato příčina bývá při vysvětlování (zejména v naší literatuře) často opomíjena. Uvádí se, že tematická atomizace, izolování jevů, užívání operačních definicí atd. jsou negativní rysy empirických prací, vyplývající z jejich „plochosti“ a nedostatku teoretičnosti. Je však známo, že některé z těchto postupů jsou nutnými postupy jakéhokoliv empirického výzkumu. Množství informací, s kterými se i nejjednodušší výzkum setká, nelze v žádném případě zpracovat a interpretovat bez určité redukce. Je zřejmé, že je možné se dopustit tak radikální redukce, že dojde ke skutečné izolaci jevu od obecnějšího kontextu sociálních souvislostí, což je jistě na škodu věci. Je však nemožné se vyhnout jistému omezení, izolování, redukci vůbec.

V důsledku působení těchto vlivů, a pochopitelně celého komplexu dalších, již však méně významných, nalézáme v sociologii dvacátých let převládající snahu zkoumat menší sociální celky, zkoumat odděleně, analyticky, nejjednodušší sociální jevy nebo jejich jednotlivé stránky a hlavním kritériem verifikace učinit empirická pozorování. Mnoho autorů pojí tento obrat, který jsme nyní obecně charakterizovali, s určitými sociologickými pracemi. Všichni se však shodují na práci, která tvoří skutečný předěl mezi etapami vývoje americké sociologie. Je to práce

W. I. Thomase a F. Znanieckého.¹ *The Polish Peasant in Europe and America.* Práce vyšla v pěti svazcích v letech 1918–1920 (1927 2. vydání).

Thomas a Znaniecki shromáždili množství materiálu, na kterém se pokusili dokumentovat sociální změny v životě polských přistěhovalců do Ameriky. Materiál tvořilo 754 dopisů psaných do USA i z USA, emigrantské časopisy, církevní zprávy, doklady emigrantských podpůrných společností, policejní a soudní výkazy a životopisy (life histories).

Význam práce nespočívá v jejím věcném zaměření a zpracování, ale v podrobně formulovaných obecně metodických principech sociologického výzkumu. Jsou to v sociologii proslulé formulace, které ještě desítky let později vzbuzovaly diskuse, v kterých se střetávali obhájci i odpůrci. Autoři se nejprve zabývají rozбором „idolů“ poznávacího procesu sociální skutečnosti a potom se pokoušejí formulovat vlastní metodologické zásady.

Za nejběžnější falešnou domněnku považují obecně rozšířenou představu, že „když žijí ve společnosti, musím ji automaticky rozumět“. Charakterizují takové jednání jako snahu porozumět sociálním jevům v termínech příčin a kontrolovat jevy manipulacemi příčin. Upozorňují na to, že ve skutečnosti je praktická možnost individua porozumět sociálním jevům značně omezena rozsahem jeho individuálních zkušeností a znalostí. Za další iluzi považují zakořeněný praktikismus (tj. ovlivnění praktickými cíli sociálních reforem), předpokládající apriorní hodnocení, tj. předem přijatá schémata toho, co by mělo být, a toho, co by nemělo být. Za jedinou cestu považují zbavení se jakýchkoli apriorních normativních závazků. Jinou iluzí je podle autorů představa, že lze izolovat jakoukoliv skupinu sociálních faktů, dále důvěra v to, že různá individua reagují identicky v identických situacích, v to, že zlepšením materiálních podmínek lidé automaticky získávají, atd.

V části, kde se autoři pokoušejí o formulování vlastního metodologického programu, uvažují přibližně tímto způsobem:

¹ Znaniecki, profesor sociologie v Polsku, odešel do USA na počátku první světové války, kde se po nějaké době seznámil s Thomase, který studoval a graduoval na universitě v Chicagu u prof.

W. A. Smalla. Thomas po studích cestoval nějaký čas po evropských universitách, ale nakonec se vrátil zpět do Chicaga.

bem: Sociologie má podávat verifikovatelné generalizace lidského chování. Sociální jev však není možno zkoumat sám o sobě, ale jako kombinaci mnoha dalších sociálních a individuálních jevů. Navíc je lidské chování v různých situacích různé. Je proto nutné analyzovat sociální situace, ve kterých toto jednání probíhá. Taková analýza by měla zahrnovat:

a) Objektivní podmínky, za kterých individuum ve společnosti jedná (autoři tento aspekt nazývají „sociálními hodnotami“, přičemž sociální hodnotou rozumějí jakýkoli objekt, který se může stát předmětem aktivity člena sociální skupiny).

b) Předchozí chování, jež tvoří rámec pro nynější jednání (autoři tento aspekt nazývají „chováním“, přičemž chováním rozumějí proces individuálního vědomí, které určuje skutečnou nebo možnou činnost člověka ve společnosti).

c) Definice situace (tj. více nebo méně vědomé pochopení podmínek a uvědomění si chování).

Aby výzkumník porozuměl, proč člověk určitým způsobem v určitých situacích jedná, musí studovat dokumenty chování. Čím komplexnější soubor takových dokumentů dokáže shromáždit, tím objektivnějšího obrazu dosáhne. Za dokumenty zmíněného typu považovali autoři dokumenty, s kterými pracovali, tj. dopisy, biografie (life histories, lékařské, soudní, policejní zprávy, diáře, časopisecké články apod.).

V roce 1938 se konala konference s cílem zhodnotit tuto klasickou práci, zejména její metodologickou problematiku. Na této konferenci vystupoval aktivně Herbert Blumer, sociolog inklinující k novopozitivismu, který podrobil práci kritice v tomto smyslu:

1. Užité materiál není úplný a není dostatečně spolehlivý.

2. „Dokumenty chování“ nejsou validní pro teorii jakéhokoli druhu. Zvláště výběr materiálů je nevhodný.

3. Materiál, který autoři použili, je spíše vhodný pro explorativní výzkum, ale nehodí se pro testování hypotéz. Vyžaduje spíše subtilní interpretaci než rigorózní analýzu.

Tato kritika je jednak charakteristická pro metodologické požadavky novopozitivistů, jednak je svědectvím určitého přesunu zájmu v empirické sociologii od

obecně metodologických problémů k rozpracování přesných, matematicky hodnotitelných metod. Věcně je tato kritika správná, ale uniká jí teoretický význam, který práce měla.

Práce je vystavena i kritice marxistů. Z. Bauman ve své *Sociologii* srovnává přístup Znanieckého s přístupem Marxe a Engelse, kteří od sociální vědy žádali spíše zkoumání materiálních podmínek života individuí než pohnutky lidského jednání a snažili se sledovat dějinné síly, které se v hlavách lidí přetvářely v takové pohnutky. Bauman označuje postup Znanieckého za opačný a považuje jej za idealistický.

Domnívám se, že jde o nedorozumění. Empiričtí sociologové ve své většině sledovali ty faktory, které mají bezprostřední vliv na jednání lidí. A to nejen na masy, šlo jim o určení reprezentativních sociálních situací, v kterých budou skupiny lidí nebo jednotlivci určitým sociálně podmíněným způsobem jednat. Marx analyzoval objektivní rysy sociálních událostí, vztah ideologií, myšlenkových proudů, k sociálně ekonomickým procesům, k jednání velkých skupin lidí, tříd a zdůrazňoval, že nelze zkoumat člověka jen jako subjekt dějin, jako autonomního tvůrce dějin a opomíjet objektivní sociální vztahy, které ho také utvářejí. Znanieckému šlo naopak o to, že člověk nemůže být zkoumán jen jako objekt, ale také jako subjekt, který určitým způsobem chápe sociální situaci, ve které jedná, a tato jeho subjektivní definice bezprostředně ovlivňuje jeho jednání. Tato stanoviska nejsou sporná, ale doplňují se.

Je pochopitelné, že sama tato vlastnost definovat situaci opět není vyslovené autonomní kvalitou člověka, ale že je výsledkem mnoha různých vlivů. Hodnotový systém individua, jeho postoje, mínění, jeho definice sociálních situací nejsou jedinými rozhodujícími činiteli, ale spíše prostředkovávají působení mnoha dalších sociálních, ekonomických, ideologických a jiných faktorů. Někteří sociologové, a dalo by se to pravděpodobně prokázat v jednotlivých formulacích i u Znanieckého, docházeli často k extrémním výrokům a formulacím, které mohou být označeny za idealistický přístup, ale zmíněný metodologický princip sám v žád-

ném případě nelze za takový považovat. Je to naopak plodný a užitečný princip, který se dnes v sociologii obecně s úspěchem uplatňuje. Řada jednotlivých formulací a myšlenek vyslovených v práci Thomase a Znanieckého je dnes překonána vývojem sociologie, ale jejich základní metodologický princip, který se stal podnětem k vytváření teoretických modelů jednání, je nepochybně jejich významným přínosem k rozvoji sociální vědy dvacátého století.

Všimněme si však dalších prací, které vytvářely charakteristické rysy empirické sociologie v tomto období. Ve dvacátých a třicátých letech se stává centrem empirických výzkumů oblast Chicaga. Tato metropole se pro svůj překotný růst, který má řadu pozorovatelných sociálních důsledků, stává nejvhodnějším objektem studií velkoměstského života.

V USA jsou tři velká sociologická pracoviště s vysokou prestiží a tradicí. Je to „The Bureau of Applied Social Research of Columbia University“, dále „University of California at Berkeley“, a konečně „University of Chicago“. Katedra sociologie v Chicagu je z těchto pracovišť nejstarší. Byla založena již v roce 1892. Jejím vedoucím se stal první vydavatel časopisu *American Journal of Sociology* profesor A. W. Small. Ve dvacátých a třicátých letech byla „chicagská škola“ sociologů nejpočetnější a nejvýznamnější. Ve zmíněném dvacetiletí zde vyšlo dvanáct rozsáhlých studií zabývajících se sociální ekologií. V březnu 1916 vyšel v časopise *American Journal of Sociology* článek nazvaný *The City: Suggestions for Investigation of Human Behavior in the Urban Environment*, jehož autorem byl klasik školy, Ezra Park. V článku byl naznačen program, který potom sociologové této školy svými výzkumy realizovali. Začali systematicky zkoumat různé aspekty sociálních jevů souvisejících s velkoměstským životem. Studovali organizaci dopravy, mobilitu obyvatel z hlediska rasy, sociální třídy, pohlaví apod., jaké proporce obyvatelstva tvoří kočovníci, tuláci, cikáni, kolik lidí bydlí v hotelu, jací jsou to lidé, vznikají studie o zaměstnáních s typologií prodavačky, nočního hlídače, strážníka, ale nejvíce pozornosti vzbudily studie města jako celku, jeho expanze, jeho strukturálních přeměn.

V roce 1929 vyšla práce H. W. Zorbaugh *The Gold Coast and the Slum*, která je klasickou ukázkou tehdejšího zaměření výzkumu. Sociální struktura města, jak ukázaly výzkumy, se obrátila v jeho prostorové skladbě. Vznikaly lokality, zóny, s výraznou sociální skladbou a činností obyvatel, známé čtvrti boháčů a chudiny, místa s akumulovanou zločinností, prostitucí, lokality, kde se vyskytoval nejvyšší počet sebevražd atd. Parkova škola, jejímž organizátorem (a pokračovatelem Parkovým) byl známý sociolog E. W. Burgess, se primárně zajímala o sociální charakteristiku lidí žijících ve velkoměstském prostředí. První generace této školy to činila ještě s jistou nostalgií ze ztráty venkovského životního prostředí, další však již přistupovala k problematice věcně.

Výzkumy byly prováděny s velikou důkladností a shromažďovaly množství materiálů. Např. F. M. Thrasher k práci *The Gang* (1927) připravoval materiál sedm let. Čerpal asi ze 270 pramenů, prozkoumal 1313 gangů, provedl 130 interviewů se sociálními pracovníky, policisty, politiky atd., sestavil 21 typických životních osudů (life histories). V té době, a na výzkumech podobného typu, byly rozvíjeny a poprvé jasně formulovány a vymezovány také metody výzkumů. Např. v řadě těchto výzkumů byla používána metoda tzv. zúčastněného pozorování, jehož průkopníkem byl Nels Anderson, který žil jako tulák (hobo), aby dosáhl bezprostřední možnosti přímého pozorování. V této době se formulují otázky, které potom provázejí empirickou sociologii po desetiletí. Je to problematika, kterou je možno lapidárně vyjádřit otázkou „Zeptat se nebo pozorovat?“ Jedni, např. ve formulaci G. W. Allporta, odpovídají: „Chceme-li vědět, jak lidé cítí, co si myslí, chceme-li znát důvody toho, proč jednají tak, jak jednají — proč se jich nezeptat?“ Přívrženci tohoto postupu tvrdí, že je to v podstatě otázka pochopení užitečnosti rozhovoru a otázka uvědomění si toho, co od takových metod chceme a můžeme získat. Naopak druzí, např. ve formulaci E. C. Lindemana, namítají: „Člověk odpovídá v termínech svých a ne v termínech objektivních věcí, které se reálně

dějí — proto, chceš-li vědět co člověk dělá, pozoruj ho!“

Přicházejí však další a další zajímavé práce. Jednou z nich je kniha manželů Lyndových: *Middletown*, která vychází v roce 1929. Robert S. Lynd se ve svých dřívějších pracích zabýval náboženskými zvyklostmi a antropologií. Jeho práce je zajímavá ne nějakými novými metodami, ale celkovým pojetím. Zatímco dosavadní postup byl takový, že se studovalo město rozložené na zóny, oblasti, jednotlivá prostředí, vybírali si Lyndovi typické americké střední město Muncie ve státi Indiana (38 000 obyv.) a pokusili se sledovat jeho život vcelku. Lyndovi spolu s dvěma asistenty pracovali osmnáct měsíců. Provedli tradiční klasifikaci kulturní činnosti (obživa, vytváření domova, náboženské zvyklosti, využití volného času, společenské zvyklosti) a klasifikaci zaměstnání (lidé, kteří zacházejí s věcmi a lidé, kteří zacházejí s lidmi) a podle ní začali město studovat. Používali jak metod zúčastněného pozorování, tak různého dokumentačního materiálu jako výročních zpráv různých organizací, novin, různých statistických údajů (mzdy, členství v klubech, v církvi atd.) náhodných a plánovaných rozhovorů a dotazníků k tomu, aby osvětlili vnitřní život města a jeho pozadí z hlediska vztahu jeho jednotlivých složek k celku. Lyndovi se zhruba po deseti letech do Muncie vrátili, aby zjistili, jaké změny se mezitím odehrály. Výsledkem tohoto návratu byla kniha *Middletown in Transition*, která vyšla v roce 1937. Kromě změn věcných a sociálních (monopolizace) konstatovali změny ve způsobu života, v postojích obyvatel. Vzrostla např. tolerance vůči náboženstvím, vůči sexuální volnosti, vzdělaným ženám apod., ale klesla tolerance politická, vůči odborovým organizacím a sociálním hnutím. Poklesla sociální aktivita a bezpečí bylo oceňováno více než nové zkušenosti.

Jedním z nejvýznamnějších směrů empirické sociologie se však v té době stávají výzkumy, které bývají shrnovány pod pojem „průmyslová sociologie“. Americký průmysl se stal složitou organizací, která zaujímala stále více místa v záležitostech státních i soukromých. Podnik pohltil většinu lidského času a měl výrazný vliv i na mentalitu člověka, na

jeho pracovní i mimopracovní vztahy k ostatním apod. Vlastní výzkumy navazovaly na tradici zkoumání činitelů ovlivňujících fyzickou únavu při práci. V průběhu těchto výzkumů se ověřovalo působení řady faktorů, které mohly mít vliv na výkon. Jeden směr výzkumu vedl k pokusům o maximální racionalizaci pracovního procesu v tom smyslu, že stanovil na vědeckém základě optimální organizaci práce, metody, vhodný výběr pracovníků a vhodný pobídkový systém. Nejznámější jméno tohoto směru, který je nazýván „Human Engineering“, je F. V. Taylor. Tzv. „Taylorův systém“ je charakteristický svým důrazem na zmíněné prvky organizace pracovního procesu a tím, že nebere příliš v potaz sociální vztahy v podniku a v pracovní skupině.

Opačné hledisko zastává směr výzkumu, který bývá označován „Human Relations“ a který se stal v průmyslové sociologii nejvýznamnějším. Škola sociologů, která si kladla za cíl zkoumat mezilidské vztahy v podniku, v pracovní skupině, se soustředila kolem známého sociologa Eltona Mayo. Začínají pracovat ve dvacátých letech, ale známými a významnými se stávají svými pracemi v letech třicátých. V roce 1935 vychází Mayoova kniha *The Human Problems of an Industrial Civilization* a v roce 1939 jedna ze základních prací jeho spolupracovníků F. J. Roethlisberga a W. J. Dicksona *Management and the Worker*. Mayo a ostatní organizují známé hawthornské výzkumy, které začínají sérií pokusů v „laboratorních“ podmínkách (Bank Wiring Observation Room) a pokoušejí se ověřovat tyto hypotézy: Na výkon mohou působit a) materiální podmínky a metody práce, b) kumulace únavy, c) monotónnost práce, d) mzdové podněty, e) sociální vztahy. O rozsáhlosti výzkumů svědčí, že v jejich průběhu bylo realizováno 1 600 interviewů o 10 300 bodech a bylo vypracováno na 80 000 komentářů. Výzkumy se postupně stále více zaměřovaly na analýzy sociálních vztahů, na výzkumy atmosféry podniku, komunikací mezi nadřízenými a dělníky atd. Byla odlišována tzv. formální a neformální organizace a studován jejich vzájemný vztah, zejména pak působení neformální organizace na výkon. Formální

struktura (organizace) byla v podstatě chápána jako systém pravomocí a autority vyplývající z dělby a organizace práce, kdežto neformální struktura jako systém autority vyplývající z osobních vztahů mezi členy sociální jednotky. Jedním z nejdůležitějších způsobů zjišťování této neformální struktury a v jistém smyslu i teoretickým principem byla známá sociometrická metoda, jejímž autorem byl neméně známý J. L. Moreno (*Who Shall Survive* — 1934). Sociometrickou analýzou odhalovali různé přátelské skupiny, kliky, subkliky, které tvořily neformální strukturu, a zkoumali jejich vliv na výkon, na komunikaci mezi nadřízenými a podřízenými složkami atd. E. Mayo se pokoušel dokázat, že cílem takových analýz nemá být snaha o likvidaci neformální struktury, ale pokus o její využití, snaha o odstranění konfliktů mezi jednotlivými složkami sociální jednotky, o zlepšení komunikace mezi nimi. I když byl za tyto závěry kritizován — a v jistém smyslu jsou skutečně naivní a nedomyšlené —, zůstává faktem, že se jeho škola významným způsobem zasloužila o vybudování průmyslové sociologie nejen bohatými metodologickými a experimentálními zkušenostmi, ale i tím, že orientovala směr výzkumů k analýze sociálních vztahů.

Nakupení velkého množství výzkumů a nahromadění nesmírné zásoby různých empirických poznatků vedlo k tomu, že začala být pocíkována potřeba nějakého zobecnění, způsobu explikace, prostě potřeba obecnějšího teoretického stanoviska. Prvním směrem, který přišel s ucelenými návrhy na teorii empirického výzkumu ještě před druhou světovou válkou, byl novopozitivismus. V sociologii to byli např. G. A. Lundberg (*Foundations of Sociology* — 1937) a S. C. Dodd (*Dimension of Society* — 1942).

Novopozitivisté přišli s požadavkem zredukovat různost subjektivních postojů, mínění a chování na kvantitativní určené jednotky tak, aby bylo dosaženo standardnosti a srovnatelnosti operací. Pozornost soustředili především na techniky výzkumu, protože zde viděli možnost důslednou formalizaci dosáhnout úspěchů ve formulaci obecných zákonů. Jejich požadavky by bylo možno stručně formulovat asi takto:

1. Sociální jevy jsou podřízeny obecným zákonitostem přírody a proto může existovat jen jedna věda a jen jedna metoda.
2. Subjektivní aspekty sociálních jevů mohou být vědecky zkoumány pouze na základě jejich zjevného objektivního projevu, tj. jsou-li přístupné smyslovému vnímání.
3. Úkolem sociologie je formulovat obecné souvislosti, posloupnosti v sociálních jevech, obecné zákony, a na jejich základě předpovídat zvláště pomocí matematických metod.

Tento pokus vybudovat obecnou teorii na zmíněných základech však zklamal, a to zejména z těchto dvou důvodů:

A. Neopozitivisté spojovali vybudování obecné teorie se zavedením metod a pojmů přírodních věd a s kvantifikací a matematizací sociologie. Za jediné vhodné pojmy považovali pojmy a postupy matematiky. Tento požadavek sám o sobě není možno označit za nesprávný, ale povaha sociálních jevů je taková, že některé jejich stránky lze kvantifikovat jen velmi obtížně, zvláště když v mnohých oblastech není ještě ani dnes vybudována jednotná typologie ani systematická teorie, a nejsou standardizovány pojmy a postupy, což je předpokladem kvantifikace. Proto snaha provést to za každou cenu vedla k zjednodušování, k zkracování, k ještě větším nepřesnostem než dosud. Náзор-ným příkladem může být třeba Doddova S — teorie. Pokud se pokusy o zpřesnění děly zaváděním přírodovědeckých pojmů, např. „sociální masa“, „sociální teplota“ atd., nedocházelo často k předpokládanému odstranění mnohovýznamnosti pojmů, ale k ještě větším nejasnostem a někdy i ke komolení a nesrozumitelnosti.

B. Tím, že novopozitivisté radikálně odmítali užívat takových pojmů jako hodnota, motiv, cíl apod. a prohlašovali je za mystiku, narazili na rozhodný odpor silné opozice zastánců teorie motivace, která měla v americké sociologii tradici. Poválečná teoretická sociologie se naopak čím dále tím více soustřeďovala na analýzu této problematiky a v současnosti počítá většina obecných sociologických teorií s těmito pojmy jako s centrálními.

U nás jsme zvyklí novopozitivismus paušálně kritizovat pro některé jeho evidentně extrémní formulace a málo si uvědomujeme, že tyto extrémní postupy byly

většinou opuštěny a že řada sociologů novopozitivistické školy, např. G. Lundberg, Nicholas Rashevsky, P. F. Lazarsfeld, S. A. Stouffer, jsou významnými osobami v současné sociologii, protože ji obohatili o řadu kvantitativních technik, o aplikaci matematických postupů, o některé operacionalistické přístupy a podněty k teorii lidského jednání.

Přes všechny své náběhy k řešení teoretických problémů zůstává sociologie v této době vědou převážně empirickou. Avšak její empirismus, který měl ve své radikální podobě řadu negativních důsledků (např. koncentrace nesystematicky a nestandardně získávaných poznatků idiografického charakteru, které bylo obtížné nebo nemožné srovnávat a zobecňovat a které byly často vyvolávány náhodnými bezprostředními požadavky praxe, odpor k teorii atd.), měl také některé pozitivní rysy. Např. přísný požadavek souhlasu teorie s fakty, požadavek průkaznosti postupů a zdůraznění nutnosti kontrolního pozorování a plánování jako neoddelitelné součásti výzkumu vedlo k diskreditaci aprioristických spekulativních systémů v sociologii. A uvažujeme-li o výsledcích empirické sociologie vcelku, nemůžeme ji upřít, že nahromadila množství cenných dílčích poznatků o společnosti, o sociálních aspektech lidského jednání.

V příštích letech se však začínají objevovat problémy a požadavky, které přináší druhá světová válka. Půjde nám proto nyní o charakteristiku tohoto rušného období vývoje empirické sociologie, které zahrnuje časový úsek od druhé světové války po dnešek.

3. Období od druhé světové války do současnosti

Během války bylo realizováno několik významných výzkumů. Jakýmsi pokračováním a rozvíjením problematiky chicagské školy v nových podmínkách byla práce, kterou v roce 1943 publikoval ekonom W. F. Whyte a kterou nazval *Street Corner Society*. Je zajímavá metodou, protože užil také — jako Nels Anderson — zúčastněného pozorování. Ve vydání z roku 1955 připojil dlouhý dodatek po-

jednávající právě o výzkumné proceduře.

Jednou z nejrozsáhlejších prací tohoto období byla publikace *An American Dilemma*, která vyšla v roce 1944 a která řešila problematiku rasových konfliktů Ameriky, tj. vztahy mezi černochoy a bělochoy. Jako nezainteresovaná osoba byl k organizování výzkumu pozván švédský profesor sociální ekonomie Gunnar Myrdal. Byl pozván do USA v roce 1938 a organizoval rozsáhlý výzkum, jehož projekt posuzovalo asi padesát expertů a na němž spolupracovala řada sociologů i jiných specialistů.

Přibližně ve stejné době probíhal také výzkum sexuálního chování, který s několika spolupracovníky (Pomeroy, Martin) prováděl dr. Kinsey. Výsledky byly publikovány až po válce, a sice: v roce 1948 první díl, *Sexual Behavior in the Human Male*, a v roce 1953 díl druhý, *Sexual Behavior in the Human Female*. Ve výzkumu bylo realizováno na 12 000 interviewů (původně zamýšlel dr. Kinsey obsáhnout během dvaceti let vzorek 100 000 osob). V práci je podrobně popsán způsob, jakým byl prováděn rozhovor. Obsahoval 521 otázek, které vedoucí rozhovoru znal z paměti a na zvláštním zařízení prováděl jednoduchý kódovaný záznam. Kinsey zaujal a dodržoval teoretický i metodologický požadavek, aby bylo sexuální chování interpretováno bez jakýchkoli morálních a jiných předsudků. Ukazoval však, že i když je toto chování zdánlivě nejintimnější a nejindividuálnější záležitostí a odehrává se zcela v soukromí, je společností značně regulováno, a to vice, než by se dalo ospravedlnit veřejným zájmem.

Současně se však objevují práce reagující bezprostředně na problémy, které přinesla druhá světová válka. Jednou z takových je kniha *The Authoritarian Personality*, která vyšla také až po válce v roce 1950. Skupinu sociologů, kteří na tomto výzkumu spolupracovali, vedl a řídil T. W. Adorno. Výzkum byl realizován koncem války z podnětu Židovské společnosti v Americe.²

Výzkum si kladl za cíl studovat zejména antisemitské předsudky. Adorno vycházel z předpokladu, že antidemokratické

² Byli jmenováni dva ředitelé studie, T. W. Adorno a Nevitt Sanford, kteří výzkum organizovali. Vedoucí osobností byl Adorno.

chování má zdroje v hluboko zasutých vlastnostech osobnosti, které se ve vhodných podmínkách projevují. Teoreticky zřejmě čerpal spíše podněty z psychoanalýzy a z tradic americké psychologie než ze sociologických teorií. Práce však byla zajímavá použitím postojových škál, které byly sestaveny k měření zmíněného chování. Byly zkonstruovány A—S škála měřící antisemitské postoje, E škála, která byla nazvána etnocentrickou škálou, PEC škála měřící politicko-ekonomický konzervatismus a konečně F škála měřící fašistické postoje. Kniha byla později kritizována z metodických hledisek (Richard Christie-Marie Jahoda: *Studies in the Scope and Method of „The Authoritarian Personality“*) zejména pro chyby ve výběru vzorku a v analýze dosažených výsledků. Pozitivní význam práce však není jen v rozboru různých předsudků, ale autoři se pokoušeli i o obecnější formulace, např. o postižení mechanismů, kterými se předsudky konstituují, jako submisivnosti vůči autoritám, konvencionality, emocionálního chladu, identifikace s mocí atd.

Zřejmě nejrozsáhlejší a nejvýznamnější prací z tohoto období byl výzkum v americké armádě. Byl shrnut ve studii: *Studies in Social Psychology in World War II* a vyšel ve čtyřech dílech v letech 1949—1950. V roce 1950 vyšel dodatek nazvaný *Continuities in Social Research: Studies in the Scope and Method of „The American Soldier“*. Výzkumy organizovala skupina sociologů, kteří pracovali jako civilní poradci, a byla mezi nimi řada známých jmen, např. S. A. Stouffer, R. Likert, R. K. Merton, P. Lazarsfeld, L. Guttman, J. Cantlil, L. Cottrell a jiní. Oficiálním cílem výzkumu byly informace a výchova v armádě. Vlastní program však byl obecnější, tj. zabýval se chováním speciálních jednotek (leteců), jednotek bojujících ve speciálních podmínkách, problémy vzdálených oddílů (Trinidad), postojů vojáků k důstojníkům, k černochům, k civilistům, k válce atd. Kromě některých zajímavých zjištění v oblasti skupinového chování byl hlavní význam práce v metodologických postupech. H. Speier v článku *The American Soldier and the Sociology of Military Organization* vytýká právě to, že se autoři nezabývali problematikou armády vcelku, že naprosto igno-

rovali rozsáhlou literaturu o sociologii armády, ale že kniha je tříští různých studií, v kterých se pozornost soustřeďuje na metodologické problémy. V této oblasti je to ovšem práce, která se stala nadlouho jednou ze základních pomůcek toho, kdo se zabýval metodami sociologického výzkumu. Podrobně jsou rozpracovány metody plánovaného experimentu v sociologii s použitím kontrolních skupin (A. S. Stouffer) a zvláště pak technika škálování (Likert, Guttman, Lazarsfeld). Zejména Guttmanova technika skalogramové analýzy je tu rozpracovaná v instruktivním výkladu i s aplikacemi. Její rozdíl proti dosud užívaným škálám, které určovaly polohu jedince v postojovém kontinuu pomocí skóre, spočívá v tom, že skalogram je systém ukazatelů uspořádaný tak, aby bylo možno s určením polohy jednoho určit přesně i ostatní, a známe-li skóre osoby, aby bylo možno z něho určit všechny ukazatele.

Zkoumání postojů a mínění dochází v této době velké obliby. Nejen pro teoretickou a metodologickou zajímavost tématu, ale také pro jeho praktickou užitečnost. Sociologie se čím dále tím více začíná prosazovat jako prakticky aplikovatelná věda. Nerozvíjí se však jen bezprostředně aplikovatelné směry výzkumu postojů jako např. výzkumy trhu, ale i oblast tzv. veřejného mínění. Zde se setkáváme se jménem sociologa, který je i u nás známý — tj. G. H. Gallup. Jím založený a vedený ústav se stal všeobecně známým svými předpověďmi volebních výsledků (tzv. „Gallupovy volby“). Techniky pokusných voleb bylo použito již v 19. století, ale zde byla rozvinuta k dokonalosti. Za deset let existence předpovědi ústavu byly volby předpověděny devětkrát správně a jednou (v roce 1948 nesprávně), s celkovou průměrnou chybou v odhadu 3,3 %. Gallupův přínos je i v rozpracování techniky vzorkování. V roce 1940 vydal spolu s S. Raem knihu *The Pulse of Society*, v níž se autoři zabývali touto problematikou. Jejich postupy jsou založeny na předpokladu, že na základě počtu pravděpodobnosti lze bezpečně přejít od vzorku (tj. části) výběru z nějaké obecné populace, kterou zkoumáme, k této populaci jako celku. Rozpracoval také různé typy vzorků, např. náhodný, stratifikovaný, kvótní vzorek atd.

Veřejnému mínění je věnována stále větší pozornost. Výzkumy se soustřeďují na problémy vlivu prostředků masové komunikace. Počínají později známé výzkumy posluchačů radia, televize, výzkumy filmových diváků, zkoumá se působení tisku. V roce 1944 se uskutečňuje symposium s tématem *Radio Research* a v roce 1949 *Communication Research*, které shrnují problematiku. Na programu jsou otázky jako: Jaký je efekt působení těchto prostředků, kdo píše, kdo mluví, kdo poslouchá, kdo kontroluje prostředky masové komunikace, co se říká, v jakém vztahu atd.

V souvislosti s těmito výzkumy, zejména s výzkumy tisku, byla rozvinuta metoda obsahové analýzy. Lasswell, Berelson, Lazarsfeld, Lowenthal jsou autoři, kteří užívali této metody k rozboru obsahu masové komunikace, zejména propagandy. Za války bylo této metody použito ke zkoumání válečného zpravodajství, k studiu propagandy, k studiu cizí výzvědné služby atd.

V padesátých letech se centrum zájmu přesouvá k oblasti skupinového chování lidí. Někteří sociologové začínají dokonce považovat proces seskupování individuí do sociálních skupin, procesy uvnitř skupin a vztahy mezi skupinami za centrální problémy sociologie. Není to ovšem problém nový. Vzpomeňme, že se požadavek studia skupin vyskytoval již v programu E. Parka, tvořil významnou část prací Thomase a Znanieckého, ale hlavně se realizoval ve výzkumech školy E. Mayovy a v pracích Morenových. Kdybychom chtěli, mohli bychom tuto tradici sledovat ještě dále. V roce 1909 vyšla kniha Ch. H. Cooley: *Social Organization*, která se zabývá problémem malých, „primárních“ sociálních skupin a která bývá z tohoto hlediska označována za práci klasickou. Vedle toho však můžeme zjišťovat, že skupiny byly předmětem zájmu i jiných vědních disciplín, např. sociální psychologie, psychologie, psychiatrie (skupinová psychoterapie) antropologie, pedagogiky atd. Nám však nejde o historii problému. Stačí nám konstatování, že vlastní kvantitativní i kvalitativní rozvoj této problematiky v sociologii se výrazně urychluje a narůstá v poválečných letech, zejména pak v letech padesátých a šedesátých. V roce 1953 vychází bibliografie (Strodtveck-Hare), která zahrnuje období

1900—1953 a uvádí 1 400 titulů. Ve své pozdější souhrnné práci a výzkumech malých skupin z roku 1962 uvádí A. P. Hare historický přehled, z něhož vyplývá, že zatímco v desetiletí 1890—1900 vyšlo pět titulů, které se týkaly této problematiky, bylo v desetiletí 1910—1920 publikováno 112 prací. V padesátých a šedesátých letech se již publikuje na 160 titulů ročně. Zájem sociologů se koncentruje na problémy jednání individua ve skupině, na vlivy interakcí ve skupině, na velikost skupiny, na její soudržnost a přitažlivost pro členy, na strukturu skupiny, na typy vedení, na typy a funkce vůdců skupiny, atd. Začínají se diferencovat i různé přístupy ke studiu malých skupin. Významní jsou autoři, jejichž pracovištěm je Harvardská universita. Patří sem především R. F. Bales (*Interaction Process Analysis: A Method for the Study of Small Groups* — 1950), dále pak G. C. Homans, Strodtveck, Mills a ostatní. Jinou linií ve výzkumu je známá skupina pracovníků kolem sociologa německého původu Kurta Lewina, který zemřel v roce 1947 a v jehož intencích pokračovali D. Cartwright, R. Lippit, L. Festinger, H. H. Kelley a jiní. Lewin se pokoušel o formalizaci (často geometrickou) vztahů ve skupině a o zachycení dynamiky skupinových procesů a interakcí.

Teoretická analýza i nahromadění velkého množství empirických dat však často trpí tím, že chápe skupinu jako autonomní jednotku a individua jako „čisté“ elementy takto chápáné jednotky. Je zanedbáváno studium faktu, že nejsme ve svém sociálním životě členy pouhé jedné skupiny, ale několika najednou, že musíme předpokládat nějaký vliv makrostruktury, atd.

V posledních letech se výzkumy rozrůstají do nepřehlednosti. Sociologie se prudkým tempem institucionalizuje, vzniká množství vědeckých i profesionálních ústavů a výzkumy se organizují po stovkách. Seskupují se podle jednotlivých oblastí sociálního života, kterými se zabývají, a některá odvětví se stávají speciálními disciplínami skutečně, jiná spíše formálně. Mluví se potom například o sociologii rodiny, o sociologii volného času atd. Bibliografický přehled z roku 1957 uvádí tyto hlavní oblasti: Populacionistika, osobnost a sociální struktura, kolek-

tivní chování, město, venkov, sociální stratifikace a mobilita, instituce a dobrovolné organizace, průmysl, rodina, malé skupiny, rasy a kultura, zločinnost, výchova, politika, náboženství, umění. V dnešní situaci by se tato odvětví musela značně rozšířit např. jen o výzkumy v nejdůležitějších oblastech masových komunikací, veřejného mínění, rekreace, organizace, uvádí se běžně sociologie medicíny, atd. Není proto možné referovat o jednotlivých výzkumech, ale musíme se pokusit o celkovou charakteristiku poválečné empirické sociologie. Budeme-li vycházet z předpokladu, že její nynější stav je výslednicí zmíněných historicky formovaných směrů výzkumu a tendencí tematických i metodických, které byly podníceny buď přímo sociálními změnami nebo obecnějšími proudy ve vědě samé, musíme navíc zdůraznit některé vlivy současné.

1. Za prvé tu značně působí změny, které se odehrály po druhé světové válce, jejichž zdroj se obvykle vidí v tzv. druhé průmyslové revoluci, tj. v automatizačních procesech v technice a ve změnách v organizaci práce. Důsledkem těchto změn jsou změny v sociální struktuře, v kvalifikaci, v oblasti volného času atd. Vystupují do popředí takové sociální potřeby, jako např. centralizované a decentralizované plánování, problémy řízení apod. Tyto nové sociální potřeby zastiňují sociologii ve zcela jiném postavení než po první světové válce. Je zde nyní pevná síť institucí, ústavů, které mají dostatek zkušeností, fondů i profesionálně vzdělaných pracovníků, aby mohly tyto potřeby uspokojovat. Empirická sociologie si získala za uplynulá léta dostatečnou prestiž jak u oficiálních institucí, tak ve veřejném mínění. Společenská poptávka po sociologii je tak silná, že dochází v této době k dalšímu prudkému růstu sociologických institucí. Těsně po válce obdrželo v jednom roce různé vědecké hodnosti z oboru sociologie asi 6 700 osob, ale v roce 1964/5 již 11 570 osob. Udává se, že dnes je v USA činná asi 6 500 sociologů v různých odvětvích, jako například ve školství, ve zdravotnictví a sociální péči, v obchodě a průmyslu, ve federálních institucích apod.

2. Za druhé pokračuje proces formalizace a matematizace sociologie. Dnes již

vůbec nejsou charakteristické spory o to, zda lze či nelze kvantifikovat sociální jevy. Obě diskutující strany, tj. jak zastánci, tak odpůrci kvantifikace, se v podstatě dohodly na některých výchozích principech, jejichž přijetím se problematika dostává na jinou úroveň. Tyto principy je možno ve stručnosti formulovat takto:

a) V sociologii existovala a existuje latentní kvantifikace vyjadřovaná výrazy menší, větší, rostoucí atd. Navíc existuje bezprostřední logická souvislost mezi systematickým kvalitativním a kvantitativním sledováním.

b) Kvantitativně mohou být analyzována jen ta fakta, která je možno jednotně teoreticky formulovat, protože kvantitativní metoda je přesným a důvěryhodným způsobem, jak měřit kvality mající teoretický význam.

c) Statistické testy, které zamítají neplatné hypotézy, mohou s určitou pravděpodobností jen napovídat interpretaci.

Kromě dosažených výsledků se dají konstatovat poměrně zřetelné tendence a směry, kterými matematizace sociologie pokračuje. Nejtradičnější a nejrozpracovanější jsou specifické statistické operace užívané v sociologii, např. testy významnosti, neparametrické míry závislosti, výběrová šetření, vztahová a faktorová analýza. Mnoho práce bylo též uděláno v oblasti experimentu. Kromě precizace technik klasického experimentu, který je běžný v přírodních vědách, byla rozvinuta metodika, která vychází z předpokladu, že je možno při zachování logiky experimentu dosáhnout kontroly pomocí pozorování a statistických metod místo bezprostřední manipulace proměnnými. Jsou dále rozpracovávány techniky měření. Kromě již zmíněných Likertových škál a Guttmanovy skalogramové analýzy byl vyvinut poměrně složitý matematický model tzv. latentní struktury, jehož autorem je Lazarsfeld. V roce 1955 vyšlo druhé přepracované vydání zajímavého sborníku, který redigoval P. F. Lazarsfeld a který má název *Mathematical Thinking in Social Science*. Ve sborníku publikovali kromě Lazarsfelda významní matematikové a sociologové zabývající se touto problematikou, jako L. Guttman, J. Marschal, T. W. Anderson, N. Rashevsky, J. S. Coleman. Jsou v něm části věnované pro-

blematicke matematického modelu lidského jednání. V současné době je to problematika nejvíce rozpracovávána a přisuzuje se jí velká budoucnost. Jde o analýzu jednání, která využívá některých principů rozhodovacích funkcí vypracovaných v teorii her a procesů stochastického charakteru, tj. takového, kde se sledují změny pravděpodobnosti nějakého jevu v čase, s pokusy o predikci. Užívá se také výsledků dosažených v oblasti teorie informací a kybernetiky.

3. Třetí a nejvýznamnější vliv má výrazná změna v postoji k teorii. Ukázalo se, že radikálně empirický přístup je neefektivní, neumožňuje jednoznačné interpretace, vede k málo užitečnému prakticismu. Obrát k teorii, který ovšem není zcela nový, který měl své předchůdce jednak v novopozitivistech a jednak de facto začal již koncem třicátých a v průběhu čtyřicátých let, se nyní stal obecnou tendencí v empirické sociologii a v sociologii vůbec. Dnes se již nediskutuje o tom, zda je empirickému výzkumu teorie užitečná nebo ne, ale je běžné přijímáno stanovisko, že bez teorie je výzkum nemožný. V diskusi jde spíše o proporce teorie a empirie ve výzkumu, o jejich vzájemný vztah. Objevuje se požadavek vybudování teorií středního dosahu (rozsahu), který formuloval již před válkou R. K. Merton. Je to požadavek budování takových teorií, kterých by bylo možno použít v omezených oblastech sociálního života, např. teorie sociálních tříd, teorie mobility apod. Některým sociologům se zdají např. Parsonsovy teorie jednání nebo teorie sociálního systému příliš obecné a z toho důvodu málo použitelné. Požadují na teorii, aby vedle svých vnitřních logických imanentních kritérií uplatňovala také kritéria vnější, tj. kritéria empirické povahy. Často ovšem ještě doznívají opatrnické postoje k teorii, zdůvodňované obavami z apriorismu, spekulací, ideologie atd.

H. W. Odum (*American Sociology* — 1951) se pokouší charakterizovat období obnovení zájmu o teorii:

- a) druhotným probuzením zájmu o systematickou teorii v Evropě,
- b) rozpracováním sociologické teorie v učebnicích a speciálních pracích,
- c) pokusy rozpracovat systematickou teorii na základě empirického bádání.

Zvolna narůstající zájem o evropské sociologické teorie lze pozorovat v Americe již od třicátých let (1932—33 byla přeložena díla Leopolda von Wiese a F. Tönniese). Hlavní proud se však rozvíjí ve válce a v letech padesátých. V té době jsou překládány práce Maxe Webera a G. Simmela, a co je nejdůležitější, USA zasahuje proud evropských, zejména německých sociologů, emigrantů. Do Ameriky např. přichází ředitel Frankfurtského institutu pro sociální výzkum M. Horkheimer, jenž spolupracuje s dalšími, kteří se později stávají známými v americké empirické i teoretické sociologii. Jsou to např. Leo Lowenthal, P. F. Lazarsfeld, F. L. Neuman, H. Marcuse, Kurt Lewin, E. Fromm a další.

Zájem o evropskou sociologii se však neprojevuje jen jejím oceňováním a překlady, ale také kritickým postojem. Často slouží spíše jako podnět k rozvíjení teoretických koncepcí než jako jediný zdroj. Je to proto, že v USA již delší dobu dozrávala potřeba obecné teorie. K evropským sociologickým teoriím se Američané obracejí většinou jako k pramenům inspirace, k podnětům, ale teoretické koncepce, které vznikají, nejsou pouze převzaté nebo upravené. Jsou logickým dovršením cesty, kterou připravila americká empirická sociologie. Řada teoretických principů zřetelně pramení zvláště z metodologické problematiky, kterou řešila empirická sociologie.

Hodnotíme-li závěrem současnou empirickou sociologii vcelku, musíme především konstatovat, že se její obraz proti předválečnému stavu podstatně změnil. Nehledě k tomu, že se objevily a zaujaly významné místo systematické obecné teorie, je jiná i samotná empirická sociologie. Jejím současným ideálem je sociální praktik, tj. pracovník, který užívá empiricky ověřené teorie, který teorii ovládá.

Kromě toho se pod zmíněnými vlivy změnila i představa o teoretikovi. Není to již katedrový učenec, jehož prostředím by byla výhradně pracovní, ale je to osoba, která má znát více výsledků empirických výzkumů než specializovaný praktik, a pro kterou jsou tyto výzkumy často podnětem k rozvíjení teorie.

Vláda radikálního empirismu, která byla nejčastějším terčem našich kritik,

skončila. Empirická sociologie se změnila zejména v těchto směrech:

1. V postoji k teorii, a to v tom smyslu, že hledá obecný konceptuální kontext, v kterém by mohla realizovat empirická sledování.
2. V pojmovém aparátě a v používaných metodách — v tom smyslu, že se pokouší uplatňovat nejen čistě empirické, ale také myšlenkové a matematické modely.
3. V plánování výzkumu, tj. v dodržování logiky experimentální metody v striktně logickém, systematickém projektu, který stanoví, z čeho se vychází, co se sleduje, jaká je hodnověrnost údajů, jaká fakta a k čemu sbírat, atd.

4. V tom, že má k dispozici více přesnějších technik.

V zájmu nestrannosti a přesnosti je třeba říci, že empirickou sociologii lze stěží přes zmíněné pozitivní tendence, které jsem se snažil zdůraznit, označit za konstituovanou vědu. Její vývoj byl a zůstává i nadále nerovnoměrný, je ve stadiu hledání, krystalizace. Netvoří celistvý systém ani co do teorie, ani co do metodologie. Je diferencovaná na tolik speciálních odvětví, že celek je velmi nesnadno přehledný.

Zmíněné tendence jsou spíše budoucími možnostmi, kolem kterých se sociologie bude konstituovat jako věda.